

רצח גדליה – מבט נוסף

לא פחות מחמישה פרקים בספר ירמיהו (מ–מד) וכמה פסוקים בספר מלכים (מלכים ב כה, כב–כו)¹ מוקדשים לסיפור רצח גדליה² ותוצאותיו. חשיבותו ההיסטורית של הסיפור עצמו ברורה, שהרי הרצח קיבע יום צום נוסף לזכר החורבן בלוח העברי.³ במאמר זה נציג כיוון נוסף העולה מתוך הסיפור ומצדיק הן את העיסוק הרב בפרטיו הן את קביעת יום הצום בעקבותיו. נפתח בסקירת ההסברים המוכרים לחשיבותו של הסיפור ולאחר מכן נעלה את הצעתנו המחודשת.

- * לע"נ בני הטהור, משה ז"ל, שבח"י שנתו למדנו כיצד כן ללמוד מכל דבר.
- 1 על ההבדל בתיאור בין שני הספרים עמד מ' אביעוז בספרו "נבואתו של ירמיהו" (תל-אביב תשס"ה, עמ' 81–82). לדעתו, עורך ספר מלכים מבטא תפיסה שלפיה ההווה הירושלמי בוטל, והעתיד נמצא בבבל כי שם נמצא עם ישראל, ולכן אין טעם להאריך בסיפור. לעומתו, עורך ספר ירמיהו ראה לאחר החורבן סיכוי לקומם את מלכות יהודה מחדש, ומאחר שהרצח מנע זאת, באו תיאוריו הקשים והארוכים. מ' הרן (האסופה המקראית, ב, ירושלים תשנ"ו, עמ' 240) טוען שהתיאור בירמיהו ארוך יותר, כי ירמיהו היה מעורב בסיפור. חשוב לציין, שלדעת חז"ל (בבלי, בבא בתרא טו ע"א) ירמיהו כתב את שני הספרים, כך שקשה לקבל את התזות הללו, המבדילות בין מגמות הכותבים.
- 2 תאריכו המדויק אינו מופיע בכתוב. במלכים ב כה, כה כתוב: "ויהי בחדש השביעי" ללא אזכור היום בחודש. בסדר עולם רבה פרק כז, וכן בירושלמי, תענית ד, ה (דף סח טור ג), ובבבלי, ראש השנה יח ע"א נאמר: "זה שלשה בתשרי שנהרג בו גדליה בן אחיקם". אך הרד"ק (ירמיהו מא, א) אומר: "ובראש השנה נהרג גדליה בן אחיקם, וקבעו התענית במוצאי ראש השנה מפני שהוא יום טוב". ראו דיון בעניין במאמרו של א"ב פישר, "צום גדליה – ג' תשרי?", בתוך: א"ב פישר (עורך), מועדי ה' – ימים נוראים, כרם ביבנה תשס"ט, עמ' 157–169, ובעיקר עמ' 157–161.
- 3 דבר שלא היה ברור כלל וכלל. אמנם הצום מופיע בזכריה ז, ה כ"צום השביעי", אך ייתכן שבעקבות תהליך שיבת ציון ובניין הבית השני הוא לא התמיד. ראייה לדבר היא הפתיח למגילת תענית שבה מופיע יום זה כיום שמחה בעקבות אירוע שקרה בתקופה החשמונאית (ראו ו' נעם, מגילת תענית, ירושלים תשס"ד, עמ' 233–235), כך שתהליך הפיכתו ליום צום קבוע הוא מאוחר לתקופה התנאית. ראו כיוון חדש להסבר הדברים אצל ט' גנזל, "למשמעות המשך קיומו של צום השביעי בימי שיבת ציון", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום כ (תש"ע), עמ' 51–69, בעיקר בעמ' 59–68. שינוי דומה קרה בתקופת הגאונים גם ליום ניקנור שהפך לתענית אסתר, ראו: A. Scwarth, "Taanith Ester", in: C. H. Melchior, *Festschrift (of Prof. D.) Simonsens*, Copenhagen 1923, pp. 188–205, and others (eds.), *Festschrift (of Prof. D.) Simonsens*, Copenhagen 1923, pp. 188–205. החל מעמ' 199.

המשמעות המוכרת של הסיפור – רצח פוליטי

נטייה בולטת בציבור היא להציג את הסיפור כרצח פוליטי,⁴ ויש אף מכנים אותו "הרצח הפוליטי הראשון". כמובן, אין הדבר נכון. ספר מלכים מתאר יותר מעשר רציחות⁵ פוליטיות של מלכים ודמויות נוספות,⁶ כך שרציחתו של אדם, גם אם קיבל מעמד של ממונה, עדיין קטנה מעצמת רציחתו של מלך בן דוד או מלך ישראל.⁷ ויותר מכך, גם אם מדובר ברצח פוליטי, מדוע דווקא זה נקבע כיום צום, וכשאלת המהרש"א (ראש השנה יח ע"ב): "א"כ גם בשאר צדיקים שמתו יקבעו בו צום, וא"כ אין לך יום בשנה שלא יהיה בו יום שמת צדיק?".

המשמעות ההיסטורית – עזיבת העם את הארץ וקיבוע הגלות

רצח גדליה קיבע בפועל את הגלות, ועצמתו של טעם זה לקביעת יום הצום רבה. מספר הגולים העולה מספר ירמיהו קטן באופן מפתיע – שמונה מאות ושלושים ושניים גולים (ירמיהו נב, כט). אמנם על פי ביאור רש"י למלכים ב כד, יד,⁸ המספר "עשרת אלפים" המוזכר שם כולל כמה אלפים שגלו בעת החורבן. עם זאת, מתוך הנחה שהעם היושב בירושלים ערב החורבן מנה עשרות אם לא מאות אלפים,⁹ מדובר בהגליה חלקית מאוד. ואף שרבים¹⁰ מתו בזמן הרעב¹¹ או

- 4 עיון באתרים חינוכיים במרשתת מורה שלאחר רצח רבין, נטו רבים להשוות בין רציחתו לרצח גדליה. את רצח שניהם הגדירו כרצח פוליטי. לדעתנו, אין הדבר נכון.
- 5 הבולטים שבהם הם יהואש (מלכים ב יב, כד) ואמציה (שם יד, יט) מלכי יהודה, וסדרת רציחות רצופות של מלכי ישראל: זכריה, שלום, פקחיה ופקח בשלהי ממלכה זו (מלכים ב טו).
- 6 כתב על כך א' אבקסיס, "ויכחו וימיתו וימלך תחתיו: רציחות פוליטיות במזרח הקדום", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תשס"ט.
- 7 גדליה עצמו לא היה מלך, שהרי "אין מלך בלא עם" (ביטוי שטבע כנראה רבנו בחיי בפירושו לבראשית לח, ל, והתקבל אחר כך כמושג חסידי), ורוב העם הרי מת במהלך המצור או שגלה. כמו כן גדליה אינו מזרע המלוכה, עובדה שאותה כנראה ניצלו העמונים כדי לשכנע את ישמעאל שהיה מזרע המלוכה (מלכים ב כה, כה) ללכת לרצחו בעבורם.
- 8 על פי סדר עולם רבה, סוף פרק כז.
- 9 כהיסטוריון המסתמך אף על ממצאים ארכאולוגיים, ע' ליפשיץ מעריך (ירושלים בין חורבן להתחדשות: יהודה תחת שלטון בבל, ירושלים תשס"ד, עמ' 407) שלפני החורבן חיו שם כ-110,000 אנשים, ולאחריו נותרו 40,000.
- 10 כך מעידים הנותרים בדבריהם אל ירמיהו לאחר הרצח: "כי נשארנו מעט מהרבה כאשר עיניך ראות אתנו" (ירמיהו מב, ב).
- 11 "טובים היו חללי חרב מחללי רעב שהם יזבו מדקרים מתנובת שדי" (איכה ד, ט).

בחוֹדֶשׁ¹² שבו התעללו הבבלים בנשארים בעיר, סביר להניח שנותרו רבים בחיים.¹³ יוצא אם כן שבריחת העם למצרים לאחר רצח גדליה קבעה עובדה היסטורית חמורה: שלא נותרו כמעט¹⁴ יהודים בארץ. ואם כן הרצח, ולא החורבן, גרמו ל"והשמתי אני את הארץ" (ויקרא כו, לב).¹⁵

משמעות העומק הדתית – הקושי בהשתנות

במאמר זה נסיף היבט נוסף – דתי¹⁶ – לסיפור טראגי זה. לצורך כך נלווה את סיפור הרצח מראשיתו.

אין זה ברור כמה זמן עבר מאז החורבן ועד לרצח. בפשטות, וכך הבינו כל הפרשנים, מדובר בפחות מחודשיים: מהעשירי באב עד לראש השנה – כחמישים ימים. דבר זה מקבל תימוכין מכמה פריטים בסיפור.¹⁷

ראשית, מכך שאלה שמזהירים את גדליה יוצאים ממקומות המטבוא שבהם התחבאו בעת המצור ככתוב:

וגם כל היהודים אשר במואב ובבני עמון ובאדום ואשר בכל הארצות שמעו כי נתן מלך בבל שארית ליהודה וכי הפקיד עליהם את גדליהו בן אחיקם בן שפן. וישבו כל היהודים מכל המקומות אשר נדחו שם ויבאו ארץ יהודה אל גדליהו המצפתה ויאספו יין וקיץ הרבה מאד. ויוחנן בן

12 הם פרצו לעיר ב' בתמוז (מלכים ב כה, ג), ושרפו את המקדש בשביעי באב (שם ח) או בעשירי בו (ירמיהו נב, כב), והבבלי, בתענית כט ע"א מקשר את שני התאריכים זה לזה. סביר להניח שבמהלך חודש זה הם הרגו רבים מתושבי העיר, אנסו את נשותיהם ובזזו אוצרות יקרי ערך טרם ישרפו את המקדש (שם ט–יז), כמקובל.

13 אינני יודע להסביר את המספרים האדירים העולים מן המדרש הבא: "אמר רבי יהושע בן קרחה: סח לי זקן אחד מאנשי ירושלים: בבקעה זו הרג נבוזראדן רב טבחים מאתים ואחת עשרה רבוא ובירושלים הרג תשעים וארבע רבוא על אבן אחת" (בבלי, גיטין נז ע"ב). קשה מאוד להתאים בין המספרים שהבאנו למספרים אלה.

14 אני מדגיש "כמעט" כי הפסוק שיובא בהמשך מירמיהו נב, ל רומז שלא כך.

15 אברבנאל מדבר על כך בסוף פירושו לספר מלכים.

16 בפועל, בדרכנו זו מבטא גם סיפור זה את "הסיבתיות הכפולה", קרי את אותה דרך מקראית שבה התני"ך מדבר בשפה ריאליזם מצד אחד ובשפה דתית מצד שני. על תופעה זו כבר הצביעו יי קויפמן (ספר יהושע, ירושלים תשכ"ג, עמ' 67); ובעיקר יהודה אליצור (יעל תפיסת ההיסטוריה במקרא", בתוך: יואל אליצור וע' פריש [עורכים], ישראל והמקרא, רמת גן תש"ס, עמ' 253–260). עם זאת יש לציין שבדרך כלל במקרא הצד הדתי שבסיפור הוא שמובא בפירוש, ולא כך אצלנו, כמבואר להלן.

17 כך סובר פילס: (E. Peels, The assassination of Gedaliah [Jer. 40:7–41:18], in: B. Becking (eds.), *Exile and suffering*, Leiden 2009, pp. 83–103) וחמש ראיותיו שם עמ' 95–96.

קרח וכל שרי החילים אשר בשדה באו אל גדליהו המצפתה ויאמרו אליו הידע תדע כי בעליס מלך בני עמון שלח את ישמעאל בן נתניה להכתך נפש (ירמיהו מ, יא-יד).

סביר להניח שלאחר החורבן עזב הצבא הבבלי את האזור והשאיר רק כמה אנשים מטעמו לצורך גביית מסים וכדומה. זה נתן את האות לאנשים "מכל המקומות אשר נדחו שם" לבוא למצפה ולהצטרף לגדליה.

זאת ועוד, המסע לירושלים של "אנשים משכם משלו ומשמרון שמנים איש מגלחי זקן וקרעי בגדים ומתגדדים ומנחה ולבונה בידם להביא בית ה' " (ירמיהו מא, ה), מתאים מאוד לפרק זמן קצר לאחר החורבן. הם יודעים על החורבן אך לא על היקפו,¹⁸ והם באים להקריב מנחה, ובעיקר כדי להיווכח מה נותר מבית ה'.

ליפשיץ מצביע על כך¹⁹ שגדליהו פנה לעם לאסוף "יין וקיץ ושמן" (ירמיהו מ, י), ואילו הם מביאים רק יין וקיץ ללא שמן (שם יב). מכאן שאנו מדברים על תקופת טרום המסיק, בחודשים אלול-תשרי, כמו שעולה מן הכתוב.

גנזל טוענת²⁰ שאין סביר להניח שבתוך חמישים ימים הספיקו כולם לצאת ממחבואיהם. להפך, אי הוודאות השאירה את הבורחים לתקופה נוספת עד שייוודע להם אם כדאי לשוב. היא מוסיפה עוד שתי ראיות מספר יחזקאל, ומחיבור הראיות כולן היא טוענת שהרצח היה לפחות שנה ושבעה שבועות לאחר החורבן. יש סבירות מסוימת לדעה זו, מאחר שקשה להניח שבפרק זמן קצר כל כך התארגנה מערכת בירוקרטית שגדליה ניצח עליה.

הופמן²¹ מוסיף ואומר שאין זה ייתכן שבשבעה שבועות התקבצו כולם תחת שלטון גדליה במצפה, וכן שה"צום השביעי" המוזכר כבר בספר זכריה (ז, ה) כיום שאותו צמים כבר שבעים שנה נקבע על ידי העם מתוך אירוע שהיה סמוך כל כך לחורבן. זאת ועוד, בסופו של ספר ירמיהו כתוב: "בשנת שלש ועשרים לנבוכדראצר הגלה נבוזראדן רב טבחים יהודים נפש שבע מאות ארבעים וחמשה

18 רש"י אומר שרק בדרך נודע להם. רד"ק מתפלא על כך ומציע הצעה מהפכנית: שהם חשבו שחלק מהמקדש עדיין מתפקד, עובדה שהבבלים השאירו ממונה על שארית הפליטה. אברבנאל ושי"ל לעומת זאת טוענים שברור שידעו על החורבן, ובאו בכל זאת להקריב מנחה ולבונה, ולא קרבן מן החי, כביטוי סמלי לקשר עם המקום.

19 ליפשיץ (לעיל הערה 9), עמ' 121-123.

20 גנזל (לעיל הערה 3), עמ' 56.

21 יי הופמן, "על דרכו של המספר בפרשת גדליהו", עיוני מקרא ופרשנות ה (תשי"ס), עמ' 103-125, בעיקר בעמ' 119.

כל נפש ארבעת אלפים ושש מאות" (נב, ל). השאלה היא מהי הגליה זו חמש שנים לאחר החורבן. לדעתו,²² זוהי התגובה הבבלית על רצח הנציב מטעמם. מסיבות אלה מניח הופמן שהרצח היה כחמש שנים לאחר החורבן.²³ מכל מקום, לפי הפשט מדובר באירוע שאירע בסמוך לחורבן. עיונו מכאן ייתן תוקף לקשר הדתי ההדוק שבין הרצח לאירועי החורבן. נחזור ליוחנן בן קרח ולימים שלפני הרצח. יוחנן מזהיר את גדליה:

ויוחנן בן קרח וכל שרי החילים אשר בשדה באו אל גדליהו המצפתה. ויאמרו אליו הידע תדע כי בעליס מלך בני עמון שלח את ישמעאל בן נתניה להכתך נפש ולא האמין להם גדליהו בן אחיקם. ויוחנן בן קרח אמר אל גדליהו בסתר במצפה לאמר אלכה נא ואכה את ישמעאל בן נתניה ואיש לא ידע למה יככה נפש ונפצו כל יהודה הנקבצים אליך ואבדה שארית יהודה (ירמיהו מ, יג–טו).

תגובת גדליה (פסוק טז): "ויאמר גדליהו בן אחיקם אל יוחנן בן קרח אל תעשה את הדבר הזה כי שקר אתה דבר אל ישמעאל".

מניין לגדליה ששקר הוא דובר? להפך, יוחנן היה עם ישמעאל במקומות המחבוא בעת החורבן והמידע המודיעיני שלו לא יסולא בפז. אלא שזו האמירה הדתית של הסיפור. גדליה צועק מחדרי לבו: הייתכן שימים ספורים לאחר החורבן שבא עקב מילוי ירושלים בדם נקי²⁴ יעז יהודי לרצוח יהודי? הדבר אינו נתפס לא באוזני גדליה ולא באזני ירמיהו כותב הספר. וכי החורבן לא לימד דבר? זהו המוקד הדתי הראשון שהסיפור רוצה להביע – החורבן לא לימד דבר ביחס לה' ולצויו, במקרה זה "לא תרצח".

ומכאן למוקד השני. א' כ"ץ²⁵ עמד כבר על האיכויות הספרותיות העולות מהדו-שיח שבין ירמיהו ובין העם הרוצה לברוח למצרים. נעמוד על כמה שלבים בדו-שיח זה.

- 22 יוספוס (קדמוניות היהודים י, ט) הציע שמדובר במסע נבוכדנצאר למצרים בשנת 582 לפני הספירה, ואכמ"ל.
- 23 ראו דיון בעניין אצל ליפשיץ (לעיל הערה 9) בהערה 14 בעמ' 122.
- 24 כך מנמק הכתוב במלכים ב כא, יד–טז את גזרת החורבן בימי מנשה: "ונטשתי את שארית נחלתי ונתתים ביד איביהם והיו לבז ולמשסה לכל איביהם: יען אשר עשו את הרע בעיני ויהיו מכעסים אתי מן היום אשר יצאו אבותם ממצרים ועד היום הזה. וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד". וכן בימי היוקים: "וגם דם הנקי אשר שפך וימלא את ירושלם דם נקי ולא אבה ה' לסלח" (שם כד, ד).
- 25 "צום גדליה – צום השביעי", שמעתין 125 (תשנ"ו), עמ' 44–53.

תגובת העם על הרצח (ירמיהו מא, יז-יח): "וילכו וישבו בגרות כמהם אשר אצל בית לחם ללכת לבוא מצרים. מפני הכשדים כי יראו מפניהם כי הכה ישמעאל בן נתניה את גדליהו בן אחיקם אשר הפקיד מלך בבל בארץ".
ואז בהפתעה פונים לירמיהו (מב, ב-ג): "התפלל בעדנו אל ה' אלהיך בעד כל השארית הזאת כי נשארנו מעט מהרבה כאשר עיניך ראות אתנו. ויגד לנו ה' אלהיך את הדרך אשר נלך בה ואת הדבר אשר נעשה".

ירמיהו עונה (פסוק ד): "ויאמר אליהם ירמיהו הנביא שמעתי הנני מתפלל אל ה' אלהיכם²⁶ כדבריכם והיה כל הדבר אשר יענה ה' אתכם אגיד לכם לא אמנע מכם דבר".²⁷

ותשובתם (פסוקים ה-ו): "והמה אמרו אל ירמיהו יהי ה' בנו לעד אמת ונאמן אם לא ככל הדבר אשר ישלחך ה' אלהיך אלינו כן נעשה. אם טוב ואם רע בקול ה' אלהינו אשר אנו אנחנו שלחים אתך אליו נשמע למען אשר ייטב לנו כי נשמע בקול ה' אלהינו".

ירמיהו עונה להם (פסוקים ז-טו):

אם שוב תשבו בארץ הזאת ובניתי אתכם ולא אהרס ונטעתי אתכם ולא אתוש כי נחמתי אל הרעה אשר עשיתי לכם [...] אם אתם שום תשמון פניכם לבא מצרים ובאתם לגור שם. והיתה החרב אשר אתם יראים ממנה שם תשיג אתכם בארץ מצרים.

ומה הם צריכים יותר מכך? הם הרי ביקשו תשובה וקיבלו אותה בבירור! אך

עתה מגיעה ההפתעה (מג, ב-ג):

ויאמר עזריה בן הושעיה ויוחנן בן קרח וכל האנשים הזדים אמרים אל ירמיהו שקר אתה מדבר לא שלחך ה' אלהינו לאמר לא תבאו מצרים לגור שם. כי ברוך בן נריה מסית אתך בנו²⁸ למען תת אתנו ביד הכשדים להמית אתנו ולהגלות אתנו בבל.

26 ומדקדק שם כץ (שם, עמ' 47-49), שניכרת שפתו הצינית של ירמיהו הפונה אליהם בביטוי "אלהיכם" לאחר שהם פנו אליו בביטוי "אלהיך" וכן הלאה בהמשך הדו-שיח.

27 גם האמירה "לא אמנע מכם דבר" היא צינית, שהרי אתם (לכאורה) מאזינים דרך קבע לדברי ה'!

28 לא נעים להם להאשים את ירמיהו אישית, אז מצאו את סופרו הנאמן אשם. אברבנאל אכן מתפלל: מהיכן הובא לאירוע ברוך בן נריה? ותשובתו: הם חשבו שברוך רוצה לירש את נבואת רבו ויודע שהנבואה חלה רק בישראל, ולכן מטעמים אינטרסנטיים לא רצה ברוך שירדו למצרים.

והתוצאה (פסוק ז): "ויבאו ארץ מצרים כי לא שמעו בקול ה' ויבאו עד תחנחחס".

פעמים אין ספור הם הצהירו שיקשיבו, ישמעו ויקבלו, אך לא עמדו במילתם.

והנה, המסר הדתי של הסיפור מובע שוב על ידי גיבורים אחרים של הסיפור – העם, ובאותה מטבע לשון: "שקר אתה מדבר!" משמעות העניין היא גם כאן: "לא למדנו כלום". לפני החורבן לא שמענו אל הנביא, וגם עתה, אף שהתקיימו כל דבריו: ירושלים חרבה, משפחותינו נספו וגלו, כל זאת לא גרם לנו לשנות את יחסנו לדבר ה' על ידי נביאיו. אמנם הצהרנו שנקשיב ופנינו מיזמתנו לנביא שיפנה לה',²⁹ אך עמוק בלב אין לנו אמונה כלל ורק לעצמנו אנו מוכנים להקשיב. מתברר שגם בעיית ההאזנה לשליחי ה' – נביאיו, לא נפתרה.

משני מוקדים אלה – הרצח ואי ההקשבה לנביא – מתגבשת עצמתו של הסיפור. שינויים, בין אצל אדם יחיד בין אצל ציבור, קורים רק לעתים רחוקות. מאחר שהספר הוא ספר דתי, זה מסרו. לכן ראוי שייקבע צום על החולשה האנושית הגדולה כל כך – חוסר היכולת להשתנות גם לאחר מכות שאין כדוגמתן.

יש להוסיף על כך מוקד רעיוני שלישי. בפועל, כל המאפיינים של השנים האחרונות של ממלכת יהודה, כפי שתוארו בספרי מלכים וירמיהו, מתגלים שוב במיצי בסיפור זה: הקושי להשתנות, אי העמידה בהתחייבויות, רצח, שקר, חורבן וגלות.³⁰

עתה ברורה לדעתנו הסיבה לאריכות הגדולה כל כך בסיפור, שהרי מתוך פרטיו עולים הרעיונות הדתיים שעליהם דיברנו, וההחלטה של דור החורבן להפוך את יום רצח גדליה ל"צום השביעי" מקבלת דתי עמוק, כמשתמע מספר זכריה, פרק ז.

נסיים בתשובתו של המהרש"א לשאלתו שהובאה בתחילת דברינו, שגם היא נוטה להוסיף לסיבת קביעת הצום ממד דתי:

29 הופמן (לעיל הערה 21), עמ' 107, אומר בצדק שזו הפעם היחידה שהעם פונה לנביא מעצמו.
30 הופמן (לעיל הערה 21), עמ' 106–108, הציג במאמרו את מוקדים אלו, אך בעיניו מדובר בטקטיקות ספרותיות. נוסף על כך, הוא מטיל ספק באמיתות כל פרטי הסיפור (עמ' 118), ואף אינו מקבל את גישת חז"ל שירמיהו כתבו (עמ' 122–124). בעינינו, מדובר בספר דתי המציג את רעיונותיו דרך הסיפור, וחשיפתם עוזרת להבין את חשיבות הצום גם בימינו.

ועוד יש לכוון בזה, לפי שזה נעשה בימי תשובה והיה לו לישמעאל שהרגו להתעורר בתשובה והוא לא היה חושש בכך והוסיף צרה לישראל בהריגתו לגדליה שהיה [הצרה] לכלל ישראל כמפורש בירמיה. וע"ז אמר הכתוב "יחיינו מיומים" (הושע ו, ב) – לפי שבימים אלו אנו מתפללים על החיים ע"כ אמר "יחיינו מיומים" – דהיינו בב' ימים ראשונים מימי התשובה שמתפללים על החיים. אבל ביום הג' מימי התשובה שבו נהרג גדליה, שהיה לנו נפילה בו ביום, יש לנו לדאוג ביותר ולבקש רחמי שמיא בתרתי. דהיינו: שיקיימנו מאותה נפילה וגם שנחיה שיגזור עלינו חיים.